

Ο Μαρξ και η μαρξική κριτική της πολιτικής:

Από τις επαναστάσεις του 1848 στην παρισινή Κομμούνα, ή η εργασία της διόρθωσης

Θα ήθελα να σας παρουσιάσω ορισμένες σκέψεις για την πολιτική θεωρία του Μαρξ, με βάση μια νέα ανάγνωση του διάσημου κειμένου του για τον *Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία*. Πρόκειται για μια κάπως ιδιαίτερη ανάγνωση, αφού προτίθεται να διαβάσω αυτές τις σελίδες «υπό το φως» των προγενέστερων κειμένων του Μαρξ, προγενέστερων κατά τριάντα χρόνια περίπου από τον Εμφύλιο πόλεμο της Γαλλίας. Αναφέρομαι στα κείμενα που δημοσιεύτηκαν στα *Γαλλο-γερμανικά Χρονικά* και στην κριτική των παραγράφων 261 έως 313 των *Αρχών της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ*, που συνήθως αποκαλείται «Χειρόγραφο του Κρόιτσαχ». Θα ήθελα αρχικά να διευκρινίσω ότι η ανάγνωση του κειμένου του 1871, στο οποίο ο Μαρξ αποτιμά την εμπειρία της παρισινής Κομμούνας, «υπό το φως» των κειμένων του 1843-44, δεν σημαίνει κατ' εμέ ότι αυτά τα τελευταία παρέχουν κατά κάποιον τρόπο τα κλειδιά για την ανάγνωση του πρώτου, όπως εξάλλου δεν σημαίνει και το αντίθετο. Έχω όμως την εντύπωση ότι η ομοιότητα ορισμένων διατυπώσεων οι οποίες εμφανίζονται σε κείμενα που απέχουν μεταξύ τους αρκετές δεκαετίες δείχνει ότι ο Μαρξ έρχεται αντιμέτωπος μ' ένα είδος συγκρούσιμων ερωτημάτων ή ενδεχομένως ότι επιστρέφει μ' αυτήν την ευκαιρία και σε νέες βάσεις, σε δρόμους που είχε ήδη σκιαγραφήσει και αφήσει σε εκκρεμότητα. Για να γίνω λίγο πιο συγκεκριμένος, θα προχωρήσω εδώ στην πρώτη υπόθεση της ανάγνωσής μου. Η μορφή της, με την πλέον γενική έννοια, είναι απλούστατη: η εμπειρία της παρισινής Κομμούνας επιτρέπει στον Μαρξ να «ξαναπαίξει» τις επαναστάσεις του 1848. Πιο συγκεκριμένα, επιτρέπει στον Μαρξ να ξαναπαίξει, δηλαδή να διορθώσει, ή καλύτερα να ξαναπαίξει την κίνηση με την οποία διόρθωνε ορισμένες επεξεργασίες του που είχαν λάβει χώρα γύρω απ' το 1848, και λέω γύρω γιατί πρόκειται για επεξεργασίες που επικάλυπταν αμφίπλευρα τη στιγμή του 1848. Εκτείνονται από τα προαναφερθέντα κείμενα του 1843-44 μέχρι τα κείμενα που προβαίνουν στην αποτίμηση της ήττας, δηλαδή τους *Ταξικούς αγώνες στη Γαλλία* και την *18η Μπριμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, περνώντας ασφαλώς από εμβληματικά κείμενα της ίδιας της επαναστατικής στιγμής, απ' το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, που συντάχθηκε στο κατώφλι της, μέχρι τα κείμενα της *Νέας Εφημερίδας του Ρήνου*, με αναλύσεις και παρεμβάσεις που έλαβαν χώρα «εν θερμώ», στην πορεία των γεγονότων.

Σ' αυτό ακριβώς το σημείο οφείλω να υπεισέλθω σε ορισμένες λεπτομέρειες. Ο Μαρξ και φυσικά ο Ένγκελς –διότι ενδείκνυται να μην τους διαχωρίζουμε ούτε στο ελάχιστο απ' αυτήν την άποψη– ανήκουν στον θεμελιώδη ιστορικό τύπο ανθρώπων του 19ου αιώνα που αποκαλούνται «σαρρανταοκτάηδες», όπως ακριβώς, για να περιοριστούμε σε ορισμένους, ο Φλωμπέρ και ο Μπωντλαίρ τους οποίους δεν είχαν γνωρίσει, ή ο Βάγκνερ, ο Μπακούνιν και ο Λασάλ, που τους είχαν γνωρίσει καλά και με τους οποίους είχαν διασταυρωθεί σε αρκετές περιπτώσεις. Δεν πρόκειται απλώς για το φαινόμενο μιας γενιάς, αλλά βαθύτερα για μια συγκεκριμένη κατηγορία ανδρών (διότι ελάχιστες γυναίκες εμφανίζονται στην πρώτη γραμμή, σε αντίθεση με την προηγούμενη γενιά του 1830), των οποίων η βιογραφική πορεία και εμπειρία φέρουν το ανεξίτηλο αποτύπωμα του συμβάντος που έκοψε στα δύο ολόκληρο τον αιώνα και την ίδια τους την ύπαρξη. Έτσι, ο ίδιος ο Μαρξ ακόμη και προς το τέλος τη ζωής του, και παρά τον υποτιμητικό χαρακτήρα που συνόδευε τους «γεροξεκούτηδες του '48», συστηνόταν ως «σαρρανταοκτάηδες» στους συνομιλητές του, όταν δεν τους θεωρούσε επαρκώς κοντινούς ή άξιους εμπιστοσύνης. Με τρόπο λιγότερο ανεκδοτολογικό, αλλά εξίσου αποκαλυπτικό, διαπιστώνουμε ότι μέχρι το τέλος της ζωής τους στοχάζονταν τα πολιτικά ζητήματα πάντοτε σε σχέση με την εμπειρία του 1848, όπως το μαρτυρά επί παραδείγματι ο γερο Ένγκελς, που είχε μεν ξεκόψει απ' τα οδοφράγματα και τις εξεγέρσεις, αλλά όταν ήρθε αντιμέτωπος με μια καθεστωτική κρίση (της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, που εν προκειμένω αντιμετώπιζε το σκάνδαλο του Παναμά) και με τη συναικόλουθη δυνατότητα μιας βραχυχρόνιας επαναστατικής διεξόδου, κατά τη δική του εκτίμηση, αναφωνεί «είμαστε στο 1847».

Η στιγμή του 1848: η επανάσταση διαρκείας

Απ' τη σκοπιά της θεωρίας του Μαρξ, και ιδιαιτέρως της πολιτικής στρατηγικής, η στιγμή του 1848 συνδέεται με μια σαφή αντίληψη την οποία συνοψίζει ο όρος της «διαρκούς επανάστασης» ή πιο συγκεκριμένα της «επανάστασης διαρκείας». Θα μπορούσαμε εν συντομία να πούμε ότι πρόκειται για ένα σχήμα επαναφοράς και ριζοσπαστικοποίησης –σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο– της επαναστατικής διαδικασίας που ξεκίνησε με τη γαλλική επανάσταση και συνεχίστηκε με την επανάσταση του 1830, αρκεί να είναι σαφές ότι η εν λόγω ριζοσπαστικοποίηση είναι όρος για την επαναφορά, και όχι προαιρετική προσθήκη. Εν ολίγοις, η γαλλική επανάσταση δεν είναι δυνατόν να επαναληφθεί: μπορεί μόνο να «ξεαναπαυχθεί» αν υπερβεί τα όριά της, δηλαδή αν στραφεί εναντίον των ιδίων των θεμελίων της αστικής κοινωνίας, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και ανταλλαγής. Μετατρέπεται τότε σε νέα επανάσταση, την οποία προωθεί ένας νέος ιστορικός παράγοντας, το προλεταριάτο, η χειραφέτηση του οποίου επαναορίζει ριζικά το διακύβευμα της ίδιας της επαναστατικής διαδικασίας. Αυτή η προβληματική διατυπώνεται στο κείμενο των *Γαλλο-Γερμανικών Χρονικών* με τίτλο «Συμβολή στην κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ», και αποδίδει στη Γερμανία τον πολιτικό ορίζοντα της «ριζικής επανάστασης». Ο εξαιρετικά καθυστερημένος χαρακτήρας της γερμανικής κατάστασης, με έναν απολυταρχισμό σε αποσύνθεση, δεν αφήνει καμιά άλλη επιλογή πέραν της επανάστασης. Απο-

δεικνύεται ωστόσο ότι δεν μπορεί κανείς να περιμένει ότι η γερμανική αστική τάξη θα παίξει τον καθοδηγητικό ρόλο σε μια τέτοια επανάσταση: η επανάληψη του γαλλικού σχήματος είναι αδύνατη («προβληματική») στη Γερμανία, διότι το προλεταριάτο έχει ήδη κατέλθει στον στίβο. Η Γερμανία βρίσκεται όντως στις παραμονές του δικού της 1789, αλλά η επανάστασή της δεν μπορεί να μείνει στα μισά του δρόμου, αφήνοντας, όπως η γαλλική επανάσταση, «όρθιους τους στύλους του οικοδομήματος», δηλαδή τα θεμέλια της αστικής κοινωνίας. Δεν μπορεί παρά να είναι «ριζική», υπό την καθοδήγηση του προλεταριάτου, που, αν και είχε μόλις εμφανισθεί, καλείται να αποτελέσει την πολιτική δύναμη που θα καθοδηγήσει το σύνολο της κοινωνίας. Η γερμανική καθυστέρηση αντιστρέφεται έτσι σε προβάδισμα, αρκεί η γερμανική επανάσταση να ενταχθεί σε μια ευρωπαϊκή συνέχεια που μόνον η Γαλλία («το λάλημα του γαλατικού κόκορα») μπορούσε να εγκαταστήσει.

Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο θα επανέλθει σ' αυτήν την παράδοση κεντρική σημασία της Γερμανίας επιβεβαιώνοντας «ότι η προσοχή των κομμουνιστών στρέφεται πρωτίστως προς τη Γερμανία», μόνο που έχουν αλλάξει οι όροι της εξίσωσης: η Γερμανία δεν βρίσκεται στις παραμονές μιας «ριζικής επανάστασης», αλλά μιας «αστικής επανάστασης». Ωστόσο, καθώς αυτή η αστική επανάσταση θα εκπληρωθεί «σε πιο προχωρημένες [...] συνθήκες», και κυρίως με «ένα προλεταριάτο απείρως πιο αναπτυγμένο», σε σχέση με την αγγλική και τη γαλλική επανάσταση, «δεν θα μπορούσε να είναι παρά άμεσο προελάδιο μιας προλεταριακής επανάστασης», που πρέπει και η ίδια να νοηθεί σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Με άλλα λόγια, αυτό που υποστηρίζεται εν προκειμένω είναι η ιδέα μιας αδιάκοπης επαναστατικής συνέχειας που θα περιέχει διακριτές στιγμές αλλά όχι στάδια τα οποία θα χωρίζονταν από περιόδους σταθεροποίησης. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια αυτής της συνέχειας το προλεταριάτο καταλαμβάνει την καθοδήγηση της επαναστατικής διαδικασίας και την οδηγεί πέρα απ' τα όρια της αστικής επανάστασης. Προτείνεται έτσι μια σειρά από θέσεις στρατηγικού χαρακτήρα, που σχετίζονται με το ζήτημα των συμμαχιών (ιδίως με την αστική τάξη), με τις σχέσεις με τα άλλα ρεύματα του εργατικού και επαναστατικού κινήματος (δύο πράγματα που δεν ταυτίζονται μεταξύ τους), και με την ίδια τη μορφή αυτού του «κομμουνιστικού κόμματος» το οποίο, όπως γνωρίζουμε, δεν αποτελεί κατά τους Μαρξ και Ένγκελς ένα διακριτό κόμμα αλλά μια τάση στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος θεωρούμενου ως όλου (του «κόμματος-τάξης»). Μπορούμε να αντιληφθούμε σε ποιο βαθμό η θεωρία του Μαρξ για την επανάσταση είναι θεμελιωδώς πολιτική, αν τη συγκρίνουμε με τον οικονομισμό που θεωρούσε αντιθέτως ότι μόνον οι πλέον «εχθιομηχανισμένες» χώρες είναι «ώριμες» για μια προλεταριακή επανάσταση. Γι' αυτό ακριβώς η συγκεκριμένη θεωρία δεν έγινε ποτέ αποδεκτή απ' τα ηγετικά μυαλά της Δεύτερης Διεθνούς, από τον «αναθεωρητή» Μπερνστάιν εν πρώτοις, που την ταυτίζει με τον «μπλανκισμό» και τον βολονταρισμό των δυναμικών μειονοτήτων, αλλά και απ' τον πολύ ορθόδοξο Κάουτσκι, που δεν μπορεί καν να διανοηθεί ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς ισχυρίζονται πως μπορεί κανείς να υπερβεί τις «αντικειμενικές συνθήκες» και διάφορους άλλους «νόμους ιστορικής ανάπτυξης». Εδώ και πάνω από έναν αιώνα, ολόκληρη η σοσιαλδημοκρατική σοφία αρκείται να επαναλαμβάνει τέτοιου είδους επιχειρήματα.

Είναι όμως αναγκαίο να επισημάνουμε ότι, εάν το *Μανιφέστο* προσδίδει έναν λιγότερο θεωρητικό και περισσότερο «στρατηγικό» χαρακτήρα στο σχήμα της «ριζικής επανάστα-

σης», το στρέφει επίσης σε μια κατεύθυνση που εισάγει ουσιαστικές ασάφειες. Προς το παρόν, αυτό που τονίζεται με έμφαση είναι ο επαναστατικός ρόλος της αστικής τάξης. Γι' αυτό και η πρώτη στιγμή της επαναστατικής διαδικασίας ορίζεται ως στιγμή της «αστικής επανάστασης». Το *Μανιφέστο* διευκρινίζει επιπροσθέτως ότι «στη Γερμανία, το κομμουνιστικό κόμμα παλεύει μαζί με την αστική τάξη, κάθε φορά που αυτή υιοθετεί μια επαναστατική στάση, ενάντια στην απόλυτη μοναρχία, τη φεουδαρχική γαιοκτησία» και επίσης «ενάντια ... στη μικροαστική τάξη». Σε γενικές γραμμές, ο τρόπος με τον οποίο το *Μανιφέστο* περιγράφει τη γέννηση και την πρωτακουστή ανάπτυξη της «αστικής κοινωνίας» (υπενθυμίζω, με την ευκαιρία, ότι ο όρος «καπιταλισμός» και a fortiori ο «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής», απουσιάζουν εντελώς από το *Μανιφέστο*), δίνει έμφαση στον «εξαιρετικά επαναστατικό ρόλο» της αστικής τάξης, τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο. Σε οικονομικό επίπεδο, η αστική τάξη συνιστά προϊόν μιας «σειράς επαναστάσεων του τρόπου παραγωγής και ανταλλαγής» και με τη σειρά της «δεν μπορεί να υπάρξει δίχως να επαναστατικοποιεί ατελείωτα τα εργαλεία της παραγωγής, και συνεπώς τις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων», με αποτέλεσμα να δημιουργεί έναν κόσμο «κατ' εικόνα της». Σε πολιτικό επίπεδο, τσακίζει τον φεουδαρχικό δεσποτισμό και τον μοναρχικό απολυταρχισμό και «κατακτά την αποκλειστική πολιτική κυριαρχία στο σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος». Το «αντιπροσωπευτικό κράτος», το σύγχρονο φιλελεύθερο κράτος το οποίο ο Μαρξ αντιπαραβάλλει, όπως θα δούμε αμέσως μετά, στη δημοκρατία, εμφανίζεται έτσι ως η μόνη μορφή που αρμόζει σ' αυτήν τη Herrschaft, πολιτική «κυριαρχία» ή «εξουσία» της αστικής τάξης, που βρίσκεται και η ίδια σε σχέση αναγκαιότητας αντιστοιχίας με την οικονομική υπεροχή της. Το εν λόγω κράτος, που είναι αντιπροσωπευτικό ως προς τη μορφή του, δεν αποτελεί, κατ' ουσίαν, παρά «μια επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις της αστικής τάξης στο σύνολό της». Δεν διαφέρει, με μια έννοια, απ' την ίδια την αστική τάξη, παρά ως οργανωτική βαθμίδα και καταναγκαστικό εργαλείο, που της επιτρέπει να ενοποιείται ως τάξη (ιδιαιτέρως ως εθνική τάξη) και να κυριαρχεί στις υπό εκμετάλλευση τάξεις.

Ο επαναστατικός ρόλος της αστικής τάξης είναι κομβικός για την αντίληψη της προλεταριακής επανάστασης που περιγράφεται στο *Μανιφέστο*. Εάν πράγματι μια νέα επανάσταση, που αυτή τη φορά θα στρέφεται εναντίον της αστικής τάξης, βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη, τούτο οφείλεται στη σύζευξη δύο τάσεων. Αφενός, σε οικονομικό επίπεδο, η αστική κοινωνία βαδίζει προς μια κρίση που θα πρέπει να χαρακτηριστεί τελική, ή τελευταία, δεδομένου ότι η ανταρσία των παραγωγικών δυνάμεων εναντίον των παραγωγικών σχέσεων επιφέρει την απόλυτη αποπτώχευση του προλεταριάτου, και καθιστά την αστική τάξη εντελώς ανίκανη να διασφαλίσει τις προϋποθέσεις ύπαρξης της τάξης που υφίσταται την εκμετάλλευση και την καταπίεση. Αφετέρου, σε πολιτικό επίπεδο, καθώς η προλεταριακή ταξική πάλη έχει ήδη διέλθει (και μάλιστα με ολοένα και αυξανόμενη ταχύτητα) απ' τα αναγκαία προπαρασκευαστικά στάδια, το προλεταριάτο μπορεί να πάρει τη σκυτάλη απ' την αστική τάξη και να διεκδικήσει με τη σειρά του την πολιτική καθοδήγηση της διαδικασίας που θα σφραγίσει τη μοίρα της εκμεταλλεμένης τάξης. Αν αυτή η διαδικασία προωθείται (όπως περιγράφεται απ' τον ορισμό της, τον οποίο υπενθυμίζω) από «την τεράστια πλειοψηφία προς το συμφέρον της τεράστιας πλειοψηφίας», και διαφέρει έτσι από όλες τις

προηγούμενες επαναστάσεις που αντικατέστησαν μια εκμεταλλεύτρια τάξη με μια άλλη, παραμένει εντούτοις καθ' ολοκληρίαν «ανάλογη» ή συμμετρική με την αστική επανάσταση που προηγήθηκε. Η επερχόμενη προλεταριακή επανάσταση στηρίζεται έτσι στο πρότυπο των αστικών επαναστάσεων τόσο οικονομικά (απελευθερώνει τις νέες παραγωγικές δυνάμεις απ' τα δεσμά των παλαιών παραγωγικών σχέσεων) όσο και πολιτικά, αφού μετατρέπει το προλεταριάτο σε «κυρίαρχη τάξη», γεγονός που ισοδυναμεί με «κατάκτηση της δημοκρατίας». Το προλεταριάτο θα «χρησιμοποιήσει» την «πολιτική κυριαρχία» που θα έχει αποκτήσει για να «συγκεντρώσει όλα τα εργαλεία παραγωγής στα χέρια του κράτους, δηλαδή του προλεταριάτου που θα έχει οργανωθεί σε κυρίαρχη τάξη», πράγμα που τελικώς ισοδυναμεί με την «επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις της αστικής τάξης στο σύνολό της», δηλαδή με το αστικό κράτος.

Και στις δύο περιπτώσεις, το κράτος χρησιμεύει τόσο ως εύχρηστο εργαλείο, όσο και ως οργανωτική βαθμίδα που ενοποιεί τα διάφορα μέρη ή τμήματα της κυρίαρχης τάξης. Ο πρωτότυπος χαρακτήρας της διαδικασίας αναδύεται βέβαια στη συνέχεια, αφού αυτή η «ανάπτυξη» υποτίθεται ότι οδηγεί στην εξαφάνιση των τάξεων προς όφελος των «συνεταιρισμένων ατόμων». Αλλά ετούτος ο ορίζοντας τίθεται ρητά ως μεταπολιτικός στο βαθμό που η «δημόσια εξουσία» (με την έννοια της *Gewalt, die öffentliche Gewalt*) δεν είναι πλέον η «οργανωμένη εξουσία» (*die organisierte Gewalt*) μιας τάξης πάνω σε μια άλλη». Καταλαβαίνουμε καλύτερα με βάση αυτή τη διπλή ισομορφία για ποιο λόγο η προλεταριακή επανάσταση και η πτώση της αστικής τάξης, είτε ειθέως όπως στη Γαλλία, είτε μέσω της συντομής παράκαμψης ενός «άμεσου προοιμίου» όπως στη Γερμανία, είναι «έξιον αναπόφευκτες»: η νέα επανάσταση είναι επικείμενη και αναγκαία, όπως ακριβώς το παλαιό γαλλικό καθεστώς και η αριστοκρατία καλούνταν αναγκαστικά και άμεσα, την παραμονή της σύγκλησης των Γενικών Τάξεων, να παραχωρήσουν τη θέση τους στους νεκροθάφτες τους, στην ανερχόμενη νέα αστική τάξη. Για να καταλήξουμε σε κάποιο συμπέρασμα προς το παρόν, μπορούμε να πούμε ότι το *Μανιφέστο* σφραγίζεται από μια προβληματική σνοογραφία, πλούσια σε ασάφειες και ταλαντεύσεις, ανάμεσα σε μια αφήγηση ιστορικοφιλοσοφικού τύπου με (εξ ορισμού) έντονα τελεολογικό χαρακτήρα, η οποία παρέχει ένα *a priori* κριτήριο στην έκβαση της επικείμενης μάχης, και σε μια πολιτική υπόθεση, την υπόθεση της διαρκούς επανάστασης, η οποία βασίζεται στην ανάλυση ενός πεδίου αλληλοεξαρτώμενων δυνάμεων, δηλαδή στην ανάλυση μιας κατάστασης ή μιας ειδικής συγκυρίας.

Από την επανάσταση στην ήττα: πρώτη σειρά διορθώσεων (1849-1850)

Αυτές ακριβώς τις ασάφειες θα αποκαλύψει η «εν θερμώ» εμπειρία των επαναστάσεων του 1848, οι οποίες θα οδηγήσουν σε μια πρώτη σειρά διορθώσεων, που άπτονται των ιδίων των θεμελίων του σχήματος της διαρκούς επανάστασης. Για μια ακόμη φορά, είμαι αναγκασμένος να σχηματοποιήσω και να εστιάσω σε τρία βασικά σημεία.

Από μια πολιτική ή κοινωνικοπολιτική σκοπιά, πρώτα και κύρια, ο Μαρξ κατανοεί σταδιακά (στα άρθρα του στη *Νέα Εφημερίδα του Ρήνου*, και κυρίως στο διάσημο άρθρο με τίτλο «Αστική τάξη και αντεπανάσταση»), ύστερα απ' την αιμοσταγή καταστολή της εργα-

τικής εξέγερσης του Ιούνη του 1848 στο Παρίσι και απ' το αδιέξοδο της σε ευρωπαϊκή κλίμακα, ότι η αστική τάξη, και κυρίως η γερμανική αστική τάξη, δεν θα παίξει επαναστατικό ρόλο, ακόμη και εκεί όπου αναγκάζεται να βρεθεί αντιμέτωπη με τον απολυταρχισμό και την εξουσία της αριστοκρατίας. Η ιδέα του «κοινού μετώπου», έστω και αν έχει μίνιμουμ και μεταβατικό χαρακτήρα, με την αστική τάξη στα πλαίσια της πάλης κατά του δεσποτισμού και της αριστοκρατίας, πρέπει να εγκαταλειφθεί. Με άλλα λόγια, δεν θα υπάρχει η στιγμή της «αστικής επανάστασης» στους κόλπους της «διαρκούς» επαναστατικής διαδικασίας. Εάν η μετωπική σύγκρουση ανάμεσα στη γαλλική αστική τάξη και το προλεταριάτο, μες στους παρισινούς δρόμους, φαίνεται απολύτως λογική στους συγγραφείς του *Μανιφέστου*—μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς είναι (μαζί με τον Μπλανκί) απ' τους ελάχιστους επαναστάτες που δεν εκπλήσσονται με τη διάλυση του συνασπισμού του Φεβρουαρίου—από την άλλη, η άρνηση της γερμανικής αστικής τάξης να αντιπαρατεθεί με το παλαιό καθεστώς και να στηριχτεί στη λαϊκή κινητοποίηση καθοδηγώντας ολόκληρη την κοινωνία, τους αιφνιδιάζει ή μάλλον τους διαψεύδει.

Αλλά υπάρχει και συνέχεια: η έκβαση των γεγονότων του 1848-49 δείχνει ότι η κατάσταση δεν θα λυθεί αναγκαστικά με δυαδικούς όρους, ως επανάσταση ή ως παλινόρθωση. Καθώς η αστική τάξη αισθάνεται πως απειλείται απ' τη λαϊκή πίεση και το ειδικό βάρος του προλεταριάτου, προσανατολίζεται προς έναν συμβιβασμό με το παλαιό καθεστώς, ο οποίος θα εξουδετερώσει μεν την πολιτική της ικανότητα αλλά θα της λύσει τα χέρια στο επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης. Με παρόμοιο κατά βάθος τρόπο, η γαλλική αστική τάξη, ανίκανη καθώς είναι να ξεπεράσει τις εσωτερικές διαιρέσεις της και υπό τη διαρκή πίεση της λαϊκής κινητοποίησης (που έχει βέβαια υποστεί σημαντικές ήττες, αλλά δεν έχει εξαλειφθεί κατά κανέναν τρόπο), προτιμά να αναθέσει την κρατική εξουσία σ' έναν Βοναπάρτη. Στη θέση της αναπόφευκτης νίκης της διαρκούς επανάστασης, λαμβάνει χώρα η άνοδος μιας νέου τύπου αντεπανάστασης, που βασιζείται σ' έναν συμβιβασμό ανάμεσα στην αστική τάξη και τις παλαιές κυρίαρχες τάξεις, ή ανάμεσα σε κομμάτια της αστικής τάξης και σε αντιδραστικά λαϊκιστικά ρεύματα. Αρχίζει η εποχή «των επαναστάσεων απ' τα πάνω», των βοναπαρτισμών και των βισμαρκισμών, που θα γκρεμίσει τελικώς την αντίληψη σύμφωνα με την οποία το «σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος» αποτελεί, όπως υποστήριζε το *Μανιφέστο*, την ολοκληρωμένη μορφή της αστικής κοινωνίας. Δεν υπάρχει μονοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα στη μορφή του κράτους και στην ταξική κοινωνικοοικονομική κυριαρχία. Παρεμβάλλεται ανάμεσά τους ολόκληρη η πυκνότητα των ταξικών αγώνων, όπως θα αποδείξουν με εκπληκτική μαεστρία οι *Ταξικοί αγώνες στη Γαλλία* και η *18η Μπριμιάρι του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Εν ολίγοις, το πεδίο δυνάμεων του κράτους και του πολιτικού καθεστώτος έχει ιδιάζοντα χαρακτήρα, και δεν συνάγεται απ' την οικονομική ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας. Γεγονός που θέτει με ακόμη μεγαλύτερη ένταση το ζήτημα των πολιτικών μορφών «κατάκτησης της δημοκρατίας», το οποίο είναι συνώνυμο με τη «συγκρότηση του προλεταριάτου σε κυρίαρχη τάξη», σε σχέση με την οποία το *Μανιφέστο* είναι εξαιρετικά λακωνικό.

Χρειάζεται όμως να προεκτείνουμε ακόμη περισσότερο τον συλλογισμό μας. Πράγματι, πέρα απ' τις συνεχείς, ενδοχόμενικές και απότομες ανατροπές των διαφόρων κρατικών καθεστώτων και μορφών, η διαλεκτική της επανάστασης και της αντεπανάστασης φέρνει

στην επιφάνεια μια άλλη ιστορία, η οποία είναι πολύ περισσότερο σταθερή και «οργανική»: την ιστορία του σχηματισμού του σύγχρονου κράτους. Αυτήν ακριβώς την πορεία του κράτους σκιαγραφεί ο Μαρξ στο τελευταίο μέρος της *18ης Μπρυνμαϊρ*, πορεία η οποία ξεκινά με το αντιφεουδαρχικό συγκεντρωτικό έργο της απόλυτης μοναρχίας, συνεχίζεται με τη γαλλική επανάσταση και φτάνει στο αποκορύφωμά της με τον Ναπολέοντα και όλα τα καθεστώτα που ακολούθησαν, συμπεριλαμβανομένου του δημοκρατικού καθεστώτος που προέκυψε απ' την επανάσταση του Φλεβάρη του 1848. Έχει γίνει πολύς λόγος, και δικαίως, για την τοξιβιλιανή θεώρηση που αναπτύσσει αυτή η αφήγηση, τουλάχιστον καθόσον θεωρεί ότι η γαλλική επανάσταση συνεχίζει το συγκεντρωτικό έργο της γαλλικής μοναρχίας. Θα δούμε όμως ότι ο Μαρξ εγκαταλείπει αυτό το τελευταίο σημείο όταν συντάσσει τον *Εμφύλιιο πόλεμο στη Γαλλία*. Κατά τη γνώμη μου, αυτό προκύπτει ως αποτέλεσμα της συνέχισης των αναλύσεων για τη γραφειοκρατία και την υπεροχή της εκτελεστικής εξουσίας επί της νομοθετικής, οι οποίες αναπτύχθηκαν στο χειρόγραφο του Κρόιτσναχ. Αυτή η υπόθεση αναιρεί την ιδέα, που διαδόθηκε κυρίως απ' τις αλτουσεριανές αναγνώσεις και που ξαναβρίσκουμε παραδόξως στον Φρανσουά Φυρέ, σύμφωνα με την οποία ο νεαρός Μαρξ ήταν ανίκανος να συλλάβει τον ειδικό χαρακτήρα του σύγχρονου κράτους ως κάτι διαφορετικό από μια καθαρή αυταπάτη, από φανταστική (αλλοτριωμένη) προβολή της αστικής κοινωνίας των ιδιωτών, που μόνον αυτή θεωρείται «πραγματική» κ.λπ.

Πίσω όμως απ' τη διαδοχή των πλέον διαφορετικών καθεστώτων βρίσκεται επί τω έργω μια μονάχα κυρίαρχη τάση, η συγκρότηση της «κρατικής μηχανής» (*Staatsmachinerie*), η οποία είναι όλο και περισσότερο ορμητική και πολύπλευρη. Η εν λόγω μηχανή αποστρεφεί την κοινωνία από τα «κοινά» συμφέροντά της προκειμένου να τα μετασχηματίσει σε «αντικείμενο της κυβερνητικής δραστηριότητας» και να τα αναθέσει στην κρατική μηχανή. Το «κοινό συμφέρον» μετατρέπεται σε «γενικό συμφέρον», που το διαχειρίζεται κατ' αποκλειστικότητα μια εξειδικευμένη μηχανή η οποία σφετερίζεται την «προτοβουλία» που έρχεται απ' τα κάτω. Ως εκ τούτου, υτάρχει μια ιδιαιτερότητα που μας εμποδίζει να σκεφτούμε την προλεταριακή επανάσταση με βάση την αστική επανάσταση, που μας απαγορεύει να σκεφτούμε «τη συγκρότηση του προλεταριάτου σε κυρίαρχη τάξη» με όρους ανάλογους με την αντίστοιχη συγκρότηση της αστικής τάξης, και αυτή η ιδιαιτερότητα είναι ασφαλώς βαθύτερη από την πολύχρωμη ποικιλία των πολιτικών καθεστώτων που διαδέχονταν το ένα το άλλο, ανάλογα με τις συγκυρίες. Η εν λόγω ιδιαιτερότητα είναι ότι αποκαλεί ο Μαρξ σύγχρονο κράτος, με την έννοια της «κρατικής μηχανής», πέραν της πολλαπλότητας των μορφών του. Εάν «όλες οι επαναστάσεις» του παρελθόντος τελειοποίησαν αυτή τη μηχανή αντί να την τσακίσουν», η επανάσταση του μέλλοντος και η «κρατική συγκέντρωση» που θα εγκαθιδρύσει επιβάλλουν την καταστροφή της «κρατικής μηχανής» (*die Zertümmierung der Staatsmachinerie*) σύμφωνα με τις διατυπώσεις της *18ης Μπρυνμαϊρ*.

Με βάση αυτήν τη διπλή διόρθωση, και σ' ένα περιβάλλον που σημαδεύεται απ' την άνοδο της αντίδρασης, ο Μαρξ διατυπώνει εκ νέου το σχήμα της διαρκούς επανάστασης, στα τελευταία άρθρα της *Νέας εφημερίδας του Ρήνου* και κυρίως στη διάσημη «Εκκληση της Κεντρικής Επιτροπής της Λίγκας των Κομμουνιστών», η οποία συντάχθηκε τον Μάρτιο του 1850 – κείμενα που πάντοτε προκαλούσαν σκάνδαλο και αποστροφή σε όλων των ειδών τους επιγόνους των Μπερνστάιν και Κάουτσκι περισσότερο από έναν αιώνα. Την

idia στιγμή που ο Μαρξ συνεχίζει να θεωρεί ως «αναπόφευκτη προς το παρόν» την «κυριαρχία της αστικής τάξης», και να εκθειάζει την ενότητα δράσης (όπου αυτή είναι εφικτή) με τη μικροαστική δημοκρατία, βάζει εφεξής τον τόνο στην ταξική ανεξαρτησία του προλεταριάτου (με οργανωτικούς επίσης όρους), στην αναγκαιότητα να αποσπαστεί η «υπεροχή» (*Übergewicht*) πάνω στις άλλες τάξεις του δημοκρατικού στρατοπέδου «καθιστώντας την επανάσταση διαρκή», και φτάνοντας μέχρι την κατάκτηση της εξουσίας και την εγκαθίδρυση «μιας ταξικής δικτατορίας του προλεταριάτου». Δεδομένου του κλίματος (βίαιη και γενικευμένη υποχώρηση των επαναστατικών δυνάμεων), μπορούμε να πούμε ότι αυτή η στρατηγική αναδιατύπωση είχε κατ' ουσίαν *προβλεπτική* αξία, ότι κοιτούσε περισσότερο προς το μέλλον παρά προς το παρόν, αφού οι πιθανότητες πραγμάτωσής της ήταν εντελώς ανύπαρκτες εκείνη τη στιγμή.

Η τρίτη και τελευταία διόρθωση αφορά τη συνάρθρωση του πολιτικού και του οικονομικού στοιχείου απ' την οπτική γωνία της κατηγορίας της «κρίσης», η οποία υποτίθεται ότι υλοποιεί (όπως είδαμε) τη συγχώνευση των δύο διαδικασιών υπό τη μορφή μιας τελικής κρίσης της αστικής κοινωνίας, αφού η οικονομική κρίση αποκτά αυτομάτως επαναστατική μορφή λόγω της αποπτώχευσης του προλεταριάτου, της χρεοκοπίας των μεσαίων τάξεων και της συνακόλουθης απλοποίησης των ταξικών αντιφάσεων. Όμως, όπως διαπιστώνει ο Μαρξ το καλοκαίρι του 1848, η οικονομική κρίση που ξεκίνησε εκείνη τη χρονιά, και επιτάχυνε το συμβάν της επανάστασης (απόδειξη ότι δεν ήταν όλα λάθος στο προηγούμενο σχήμα) δεν είναι η τελική κρίση της αστικής κοινωνίας. Ο οικονομικός κύκλος εμφανίζει σημάδια ανάκαμψης, και αυτό ακριβώς πείθει τελικώς τον Μαρξ ότι η επαναστατική περίοδος έχει τελειώσει, γεγονός που τον οδηγεί σε ρήξη με τη «βολονταριστική» τάση της ανασυνγκροτημένης Λίγκας των Κομμουνιστών (τη «φράξια των Βίλιχ και Σάτερ»). Η προλεταριακή επανάσταση δεν είναι συνεπώς κατ' ανάγκην επικείμενη και αυτό όχι μόνο επειδή κάνουν την εμφάνισή τους και άλλες διέξοδοι πέραν του διπλού επανάστασης/παλινδρόθωσης, αλλά και διότι η επαναστατική κρίση δεν εξαρτάται ευθέως από τον οικονομικό κύκλο. Η χρονικότητα και ο ρυθμός της επαναστατικής κρίσης, χωρίς να είναι ανεξάρτητες απ' τις κινήσεις της οικονομίας, διαθέτουν τον δικό τους ειδικό χαρακτήρα, που είναι ακριβώς ο χαρακτήρας της πολιτικής.

Ας επισημάνουμε ωστόσο ότι για τον Μαρξ του 1850 η αναγκαιοκρατική και καταστροφολογική θεώρηση της σχέσης οικονομικής κρίσης/επανάστασης δεν απορρίπτεται καθαυτή, αλλά απλούστατα αναβάλλεται για αργότερα. Επτά χρόνια μετά, ο Μαρξ ρίχνεται στη συγγραφή των οικονομικών χειρογράφων που θα ονομαστούν *Grundrisse*, με την πεποίθηση ότι η οικονομική κρίση που ξεκινά εκείνη τη στιγμή θα είναι όντως η τελική κρίση, και ότι θα πρέπει να ολοκληρώσει την εργασία του «πριν από τον κατακλυσμό». Αλλά καθώς αρχίζει να συντάσσει τα *Grundrisse*, εστιάζει την προσοχή του σε έναν μηχανισμό τις συνέπειες του οποίου δεν αντιλαμβάνεται εξαρχής. Αυτό το εγχείρημα, όπως γνωρίζουμε εκ του αποτελέσματος, θα τον ωθήσει να περάσει απ' τη θεωρία της αστικής κοινωνίας, που βασίζεται σε μια «αριστερή ρικαρδιανή» πολιτική οικονομία, όπως θα τη χαρακτηρίζαμε απλουστευτικά, στην «κριτική της πολιτικής οικονομίας», δηλαδή στη θεωρία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σε σχέση με το ζήτημα που μας απασχολεί, η εν λόγω θεωρία έχει το πλεονέκτημα να κατασκευάζει ένα μοντέλο που μελετά τη διαδικασία της κεφαλαια-

κής συσσώρευσης, όπως επίσης το ειδικά καπιταλιστικό στοιχείο της δυναμικής της, η οποία όμως δεν οδηγεί αναγκαστικά στην αποπτώχευση του προλεταριάτου, καθώς στηρίζεται στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και στην απόσπαση της σχετικής υπεραξίας. Επιπλέον, το συγκεκριμένο μοντέλο παρέχει στον Μαρξ μια εξήγηση των καπιταλιστικών κρίσεων με όρους κρίσεων υπερσυσώρευσης, που απορρέουν από ένα σύνθετο παιχνίδι τάσεων και αντιτάσεων το οποίο επηρεάζει την εξέλιξη του ποσοστού κέρδους. Το σχήμα αυτό σφραγίζει μια αποφασιστική ρήξη με τις καταστροφολογικές θεωρήσεις της «τελικής κρίσης», και λαμβάνει υπόψη του τόσο την καταστροφική όσο και την αναξωγογονητική πλευρά των κρίσεων που προσιδιάζουν στον συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής. Το *Κεφάλαιο* επιτρέπει, έστω και εμμέσως, να ξαναζωντανέψει η ακόμη ευμετάβλητη ως προς τη μορφή της πολιτική υπόθεση της διαρκούς επανάστασης.

Μετά την Κομμούνα: η «πολιτική στροφή», ή η δεύτερη σειρά διορθώσεων

Κάπως έτσι θα μπορούσαμε να περιγράψουμε, με παραλείψεις και απλουστεύσεις βέβαια, τον τρόπο με τον οποίο βλέπει τα πράγματα ο Μαρξ στο τέλος των επαναστάσεων του 1848. Η εμπειρία της Κομμούνας, αυτής της πρωτοφανούς πραγματικότητας όπου η πολιτική εξουσία έχει περάσει στα χέρια των κυριαρχούμενων τάξεων, θα του επιτρέψει να ξανατιάσει το νήμα του στοχασμού του που είχε διακοπεί λόγω της ήττας. Η νικηφόρα Κομμούνα του Παρισιού, έστω και αν κράτησε τρεις μήνες μόνο, θα είναι η ανταπάντηση του Ιούνη του 1848. Για τους ανθρώπους της τάξης, αυτοί που άξαφνα «ορθώνονταν μπροστά τους» ήταν «τα φαντάσματα των θυμάτων, που δολοφονήθηκαν απ' αυτούς, απ' τις μέρες του Ιούνη του 1848 ως τις 22 του Γενάρη του 1871». Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε τη βαθιά συνέχεια της μεθόδου του Μαρξ, μιας μεθόδου ριζικά αντι-ουτοπικής και δη αντι-προγραμματικής. Εκθειάζει την Κομμούνα γιατί «δεν σκοπεύει να εφαρμόσει με απόφαση του λαού έτοιμες, επεξεργασμένες ουτοπίες», ούτε «να πραγματοποιήσει ιδανικά, μα να ελευθερώσει τα στοιχεία της νέας κοινωνίας που αναπτύχθηκαν στους κόλπους της παλιάς κοινωνίας που καταρρέει». Όλα αυτά επαναφέρουν όπως είναι προφανές τον ορισμό του κομμουνισμού που υπήρχε στη *Γερμανική Ιδεολογία* («πραγματικό κίνημα που καταργεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων») και την κριτική της ουτοπίας που είχε εμφανιστεί στην εγκύκλιο ενάντια στον Heinzen το 1847 ή στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Γενικά μιλώντας, η εργασία του Μαρξ για την Κομμούνα, συμπεριλαμβανομένης της συμμετοχής του (εξ αποστάσεως βέβαια) στις δραστηριότητές της, διασαφηνίζει πλήρως τη θεμελιώδη διαπίστωση του *Μανιφέστου* ότι «οι θέσεις των κομμουνιστών ... αποτελούν μονάχα τη γενική έκφραση των πραγματικών συνθηκών της πάλης των τάξεων που υπάρχει στην πραγματικότητα, της ιστορικής κίνησης που συντελείται μπρος στα μάτια μας».

Σε ό,τι αφορά αυτό το εξαιρετικά πυκνό κείμενο, θα αρκестώ σε ορισμένες παρατηρήσεις αναφορικά με δύο σημεία, που επαναφέρουν τη διορθωτική εργασία στην οποία αναφερόθηκαμε προηγουμένως, ή μάλλον την επαναφέρουν ωθώντας την ακόμη πιο μπροστά, παράγοντας κάτι νέο. Πρόκειται για την προβληματική της «πολιτικής μορφής» που αντιστοιχεί στην προλεταριακή εξουσία και για την προβληματική της «κρατικής μηχανής» και της καταστροφής της.

Ας αρχίσουμε με την πολιτική μορφή: όπως είδαμε, το *Μανιφέστο* ταύτιζε τη «συγκρότηση του προλεταριάτου σε κυρίαρχη τάξη» με την «κατάκτηση της δημοκρατίας», αλλά δεν ανέφερε τίποτα για τις πολιτικές μορφές αυτής της ταξικής κυριαρχίας, ο κρατικός (αν και μεταβατικός) χαρακτήρας της οποίας ήταν πάντως δεδομένος. Γεγονός που σημαίνει επίσης (αν και αυτό έχει απ' όσο ξέρω ελάχιστα σχολιαστεί) ότι η «δημοκρατία» δεν εμφανίζεται ως μορφή κράτους στο *Μανιφέστο*, αλλά μόνον ως κίνημα (τα «δημοκρατικά κόμματα», συμπεριλαμβανομένων των κομμουνιστών, η *Νέα εφημερίδα του Ρήνου* ως «όργανο της δημοκρατίας», σύμφωνα με τον υπότιτλό της), ή –χρησιμοποιώ έναν όρο που δεν υπάρχει στο κείμενο– ως «υπόσταση» της πολιτικής κυριαρχίας του προλεταριάτου. Η δημοκρατία, σε αντίθεση βέβαια με το «δημοκρατικό καθεστώς», εμφανίζεται έτσι ως κάτι επιπλέον σε σχέση με τις θεσμοποιημένες πολιτικές μορφές. Νομίζω ότι αυτό το σημείο συνεχίζει επακριβώς τις διατυπώσεις του χειρόγραφου του Κρόιτσαχ για τη δημοκρατία ως «αλήθεια όλων των μορφών κράτους» και «λυμένο αίνιγμα όλων των καθεστώτων».

Ο Μαρξ κάνει ένα αποφασιστικό βήμα με τον *Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία*: η Κομμούνα απέδειξε, λόγω της «ποικιλίας των ερμηνειών που της δόθηκαν» και της «ποικιλίας των συμφερόντων που εκφράζονταν μ' αυτήν», ότι είναι «μια πολιτική μορφή που μπορεί πέρα για πέρα να επεκταθεί». Αποτελεί κατά κάποιον τρόπο την «αλήθεια», το «λυμένο αίνιγμα» αυτών των ερμηνειών και συμφερόντων, και αυτό ακριβώς εδραιώνει τον εκτατικό της χαρακτήρα. Ο Μαρξ συνεχίζει με μια ακόμη διάσημη έκφραση: «το πραγματικό της μυστικό ήταν πως αποτελεί ουσιαστικά μια κυβέρνηση της εργατικής τάξης, το αποτέλεσμα της πάλης της τάξης των παραγωγών ενάντια στην τάξη των σφετεριστών, η επιτέλους ανακαλυφθείσα πολιτική μορφή με την οποία μπορούσε να συντελεστεί η οικονομική χειραφέτηση της εργασίας». Μ' αυτήν την έννοια, «η οικονομική χειραφέτηση της εργασίας» απαιτεί μια «πολιτική μορφή», και μάλιστα, θα επανέλθουμε σ' αυτό, μια εκτατική πολιτική μορφή. Μια πρωτότυπη πολιτική μορφή ωστόσο, καθώς απορρέει από την πάλη της τάξης των παραγωγών, που συνιστά «κυβέρνηση της εργατικής τάξης». Θα ήταν σωστότερο να πούμε αυτοδιακυβέρνηση της εργατικής τάξης, με βάση ένα άλλο χωρίο που βρίσκεται πιο κάτω και το οποίο χαρακτηρίζει τα «ειδικά μέτρα της Κομμούνας» ως «ένδειξη της κατειθηνισής προς την οποία κινείται μια κυβέρνηση του λαού απ' τον ίδιο το λαό». Συναντούμε εκ νέου τους εμμενείς ορισμούς της δημοκρατίας ως «αυτοδιακυβέρνησης του δήμου», που υπήρχαν στο χειρόγραφο του Κρόιτσαχ.

Αυτό επιπλέον εξηγεί τη δυσκολία που υπάρχει να κατονομαστεί η εν λόγω μορφή, ή αλλιώς να οριστεί η σχέση της με το δημοκρατικό καθεστώς, ως εγκατεστημένης και κρατικής μορφής της δημοκρατίας. Η «κοινωνική Δημοκρατία», λέει ο Μαρξ, σύνθημα της επανάστασης του Φλεβάρη του 1848, «εξέφραζε μόνο τον ακαθόριστο πόθο για μια Δημοκρατία που δεν θα παραμέριζε μόνο τη μοναρχική μορφή της ταξικής κυριαρχίας, μα και αυτήν την ίδια την ταξική κυριαρχία». «Η Κομμούνα», προσθέτει, «ήταν η θετική μορφή αυτής της Δημοκρατίας». Μπορούμε επομένως να κάνουμε λόγο για μορφή-Κομμούνα. Ο Μαρξ κάνει λόγο για «καθεστώς της Κομμούνας», το οποίο καλείται να αντικαταστήσει, ως μορφή της προλεταριακής πολιτικής κυριαρχίας, το όνομα της Δημοκρατίας, που είναι ιδιαιτέρως ακαθόριστο, ακόμη και με τη μορφή της «κόκκινης Δημοκρατίας» την οποία είχαν επικαλεστεί σε ορισμένες περιπτώσεις οι επαναστάσεις του 1848 (για παράδειγμα

στους *Ταξικούς αγώνες στη Γαλλία*). Αλλά δεν πρόκειται παρά για οριακή έκφραση διότι, όπως θα δούμε, εάν η Κομμούνια αποτελεί πολιτική μορφή, είναι κάτι παραπάνω από μια μορφή, όπως ακριβώς το κράτος της αστικής κοινωνίας είναι κάτι πολύ παραπάνω από τη (δημοκρατική, βοναπαρτιστική ή μοναρχική) μορφή του πολιτικού καθεστώτος.

Μένει να κατανοήσουμε την πραγματική σημασία του «εκτατικού» χαρακτήρα αυτής της μορφής. Οι εκφράσεις του Μαρξ είναι σύντομες αλλά πυκνές: «η πολιτική κυριαρχία του παραγωγού δεν μπορεί να υπάρχει παράλληλα με τη διαιώνιση της κοινωνικής του υποδοί-λωσης. Γι' αυτό η Κομμούνια θα έπρεπε να χρησιμεύσει σαν μοχλός για να ανατραπούν οι οικονομικές βάσεις που πάνω τους στηρίζεται η ύπαρξη των τάξεων και επομένως η ταξική κυριαρχία». Κατά συνέπεια, η αυτοδιακυβέρνηση της εργατικής τάξης επιφέρει μια μετατόπιση των σχέσεων του πολιτικού και του οικονομικού (ή κοινωνικοοικονομικού) στοιχείου. Όχι με την έννοια της εξαφάνισης του πολιτικού προς όφελος του κοινωνικού που δήθεν επιστρέφει στον εαυτό του και στην αρμονική αυθορμησία του, όπως ισχυρίζονται οι υποστηρικτές των αντιπολιτικών ή απολιτικών αναγνώσεων του Μαρξ, αλλά αντιθέτως στην κατεύθυνση μια εκτατικής αντίληψης του πολιτικού στοιχείου που το καθιστά μετασχηματιστική δύναμη, «μοχλό» αμφισβήτησης της ταξικής κυριαρχίας. Ως εκ τούτου, η εκτατική κίνηση της προλεταριακής μορφής φέρνει αντιμέτωπη αυτή τη μορφή με τις *μη πολιτικές συνθήκες*, με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της πολιτικής, τις οποίες αναγνωρίζει ως δικές της, δηλαδή ως πολιτικές και μάλιστα ως *κατεξοχήν πολιτικές συνθήκες*, στην ίδια τη διαδικασία του μετασχηματισμού τους. «Δίχως αυτήν την τελευταία προϋπόθεση, λέει ο Μαρξ, [την «υλοποίηση της οικονομικής χειραφέτησης της εργασίας»], το καθεστώς της Κομμούνιας θα ήταν μια απάτη». Εδώ επίσης –θα αρκεστώ να προτείνω μια θέση– ξαναβρίσκουμε το νήμα του χειρογράφου του Κρόιτσαχ, το νήμα της «αληθινής δημοκρατίας» (*wahre Demokratie*) ως κατάργησης του αφηρημένου πολιτικού κράτους μέσα απ' την ίδια την κίνηση που μετασχηματίζει τα θεμέλια της αστικής κοινωνίας.

Ας επιστρέψουμε στο θέμα μας: ο Μαρξ δεν παρουσιάζει ένα λεπτομερές πρόγραμμα, πράγμα αδύνατο εξαιτίας των ορίων της εμπειρίας της Κομμούνιας σε όλους τους τομείς, αλλά σκιαγραφεί με αρκετή σαφήνεια το γενικό πλαίσιο ή μάλλον την εσωτερική τάση αυτής της εκτατικής μορφής της προλεταριακής πολιτικής: συνίσταται στην ανάληψη των καθηκόντων της συλλογικής διαχείρισης της οικονομίας, η οποία βασίζεται στη συνεργασία και τη σχεδιοποίηση. Η «κατάργηση» της «ταξικής ιδιοκτησίας» και η «διαχείριση με βάση ένα κοινό σχέδιο εθνικής παραγωγής» απ' το «σύνολο των συνεταιριστικών ενώσεων», ως μοναδικού μέσου που εμποδίζει τη μετατροπή της συνεργατικής παραγωγής σε απάτη και παγίδα, συνιστούν τους δύο πυλώνες αυτού που ξεκάθαρα προσδιορίζεται ως κομμουνισμός.

Στην πραγματικότητα, αυτή η εκτατική αντίληψη για την πολιτική της προλεταριακής εξουσίας θα παρέμενε αινιγματική αν δεν συνυπολογίζαμε ένα πρωτεύον γεγονός: η ύπαρξη της Κομμούνιας βασίζεται στη ριζική ρήξη με την προϊπάρχουσα κρατική μηχανή. Υλοποιεί την «καταστροφή της *Staatmaschine*» για την οποία μίλουσε η *18η Μπριμαίρ*. Εδώ ακριβώς επιβεβαιώνεται ουσιαστικά ως «θετική μορφή», καθώς δεν αρκείται να καταστρέφει, αλλά οικοδομεί πάνω στα θεμέλια αυτής της καταπιεστικής μηχανής μια νέα πολιτική δομή. Οι βασικές αρχές της είναι γνωστές, και γι' αυτό θα τις αναφέρω μόνο επιγραμματικά: διάλυση των εξειδικευμένων κατασταλτικών σωμάτων, εκλογή και ανακλητότητα των λειτουργών, εκλογή

βουλευτών που μπορούν ανά πάσα στιγμή να ανακληθούν και υπάγονται στις καθορισμένες εντολές των εκλογέων τους, ανασυγκρότηση απ' τα κάτω της εθνικής ενότητας με παροχή ευρείας αυτονομίας στο τοπικό επίπεδο, συγχώνευση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας ώστε να συγκροτηθεί ένα «εργαζόμενο σώμα» και όχι ένας «κοινοβουλευτικός οργανισμός». Οι τελευταίες τρεις διατάξεις έχουν ως κύριο στόχο να εμποδίσουν τη διαμόρφωση σχέσεων αντιπροσωπείας, αφού η λειτουργία των εκλεγμένων βαθμίδων πρέπει να εμποδίζει τους βουλευτές να συγκροτηθούν σε αντιπροσωπευτικό φανταστικό αντίγραφο που θα υποκαθιστά τη λαϊκή δραστηριότητα. Το νόημα των διατάξεων είναι σαφές: ζητούμενο είναι να καταστραφεί το κράτος ως εξειδικευμένη, συγκεντροποιημένη και αυστηρώς ιεραρχική μηχανή. Μηχανή αποκομμένη από κάθε λαϊκό έλεγχο, η οποία υψώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο σε υπερβατική βαθμίδα, «που θέλει να είναι ανεξάρτητη και ανώτερη απ' το ίδιο το έθνος», ενώ δεν είναι παρά «μέσο υποδούλωσης της εργασίας στο κεφάλαιο».

Εδώ επίσης, θα επισημάνω απλώς ότι ο Μαρξ ξαναπιάνει το νήμα των αναλύσεων του 1843-44 για την κατάργηση του πολιτικού κράτους ως ξεχωριστής οντότητας, ως γραφειοκρατικοποιημένης και αντιπροσωπευτικής αφαίρεσης. Θα αναφέρω μόνον ότι η συγχώνευση της νομοθετικής και της εκτελεστικής βαθμίδας που διενεργείται μέσω του «εργαζόμενου οργανισμού» της Κομμούνας βρίσκεται στην ίδια ακριβώς γραμμή με τη θεωρία για τη νομοθετική εξουσία που αναπτύσσεται στο χειρόγραφο του Κρόιτσαχ. Υπενθυμίζω ότι ο Μαρξ, στο κείμενο του 1843, ως «νομοθετική εξουσία» δεν εννοεί την εξουσία που λειτουργεί ήδη στα πλαίσια του συνταγματικού διαχωρισμού των εξουσιών, αλλά, με την κυριολεξία του όρου, την εξουσία που δημιουργεί και μετασχηματίζει τα καθεστώτα. Πρόκειται για μια εξουσία που έχει ρητά ως πρότυπο τη γαλλική επανάσταση και πιο συγκεκριμένα την ιακωβίνικη Εθνοσυνέλευση, μοντέλο επί μακρόν αξεπέραστο, που αποτελούνταν από ένα πλήθος επιτροπών, πραγματικά «εργαζόμενα σώματα» τα οποία ανέτρεπαν τα παραδοσιακά όρια του διαχωρισμού των εξουσιών (βλ. τη ροβεσπιερική θεωρία της «επαναστατικής διακυβέρνησης»). Αυτός είναι ο λόγος που ο Μαρξ εγκαταλείπει τη στιγμή της τελικής σύνταξης του *Εμφύλιου πολέμου* στη Γαλλία την τοκβιλιανή αφήγηση της 18ης Μπρυμαίρ, την οποία είχε ωστόσο διατηρήσει μέχρι και στα προπαρασκευαστικά χειρόγραφα του ίδιου αυτού κειμένου. Έτσι, στην τελική εκδοχή, η οικοδόμηση του σύγχρονου, συγκεντροποιημένου και αυτονομημένου κράτους τοποθετείται ρητά στην «πρώτη Αυτοκρατορία» και όχι στην Επανάσταση, στην οποία αποδίδεται μόνον η «γιγαντιαία σκούπα» που σάρωσε όλα τα φεουδαρχικά κατάλοιπα.

Η Επανάσταση του 1789-1793 αποκαθίσταται κατά συνέπεια ως στιγμή ρήξης αντί να ενσωματώνεται στη συνέχεια και την ενίσχυση του συγκεντρωτικού έργου της μοναρχίας. Εν ολίγοις, η εμπειρία της Κομμούνας, την οποία ο Μαρξ αρνείται να ταυτίσει (σε αντίθεση με την πλειοψηφία των παρατηρητών της εποχής του, θετικά προσκείμενων ή εχθρικών προς την Κομμούνα) με μια επιστροφή σε αρχαϊκές μορφές ή επίσης με ένα ομοσπονδιακό σχέδιο τύπου Μοντεσκιέ ή των Γιρονδίνων, υποχρεώνει τον συγγραφέα του *Κεφαλαίου* να επιστρέψει στις πρώτες του αναλύσεις για τη Μεγάλη Επανάσταση. Μπορεί τότε να εγκαταλείψει το σχέδιο της αυστηρής συγκέντρωσης των επαναστατικών πολιτικών μορφών σε εθνικό επίπεδο, που υποστηριζόταν σθεναρά καθ' όλη τη διάρκεια των επαναστάσεων του 1848, προς όφελος μιας περισσότερο «διαλεκτικής» εκδοχής, υποστηρίζοντας την αναγκαιότητα ύπαρ-

ξης ενός κέντρου και μιας εθνικής ενότητας, με την έννοια μιας προοδευτικής διαδικασίας η οποία θα ξεπερνά το όριο του τοπικού μέσω της συγκρότησης μιας καθοδηγητικής ικανότητας που θα βασίζεται στην αυτονομία του. Ο Ένγκελς θα δώσει εν συνεχεία μεγάλη έκταση σε αυτά τα θέματα, καθιστώντας την πρώτη Γαλλική Δημοκρατία μοντέλο για την προλεταριακή εξουσία, χωρίς να αποφεύγει ωστόσο κάποιες αμφισημίες, αφού παρέθετε επίσης, μαζί μ' αυτήν, τις Ηνωμένες Πολιτείες και επίσης, ενίοτε, την Ολλανδία ή την Αυστραλία.

Μια τελευταία παρατήρηση πριν από το συμπέρασμα: σε αντίθεση με την ανάγνωση που μόλις τώρα επιχειρήσαμε, τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Μαρξ υπό το φως του στοχασμού του για την παρισινή Κομμούνα έγιναν πολλές φορές αντιληπτά ως επίμονη φιλοδοξία κατάργησης της πολιτικής. Για παράδειγμα, ορισμένοι υποστήριξαν με βάση την κλασική φιλελεύθερη κριτική του Νορμτέρτο Μπόμπιο ότι για τον Μαρξ το γενικό εκλογικό δικαίωμα αποτελούσε περισσότερο τεχνικό εργαλείο για την έκφραση ενός ενοποιημένου κοινωνικού σώματος παρά μέσο πολιτικής διαβούλευσης με την κυριολεξία του όρου, που επιτρέπει να ληφθεί μια απόφαση με όρους πλειοψηφίας και μειοψηφίας. Εξάλλου ο Μαρξ δεν μιλά στον *Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία* για χρησιμοποίηση του γενικού εκλογικού δικαιώματος απ' τον συγκροτημένο σε κοινότητες λαό με τρόπο που θυμίζει τη στρατολόγηση από έναν εργοδότη του προσωπικού που χρειάζεται η εταιρεία του; Βέβαια είναι αλήθεια ότι για τον Μαρξ το γενικό εκλογικό δικαίωμα δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά (δηλαδή χωρίς να «μετατραπεί σε εργαλείο εξαπάτησης») παρά αν συνδυάζεται με μια τάση κοινωνικής ομογενοποίησης (θέτοντας σε αμφισβήτηση τους ταξικούς διαχωρισμούς), όπως είναι επίσης αλήθεια (και θα το αναφέρει εναντίον του Μπακούνιν) ότι είναι εφικτή μια τεχνικολειτουργική διαίρεση που δεν θα συνιστά αυτομάτως σχέση πολιτικής κυριαρχίας. Και μάλιστα είναι αναπόφευκτη, υπογραμμίζει ο Μαρξ, σε συνθήκες αναπτυσσόμενης παραγωγής, οι οποίες διαφέρουν απ' τις συνθήκες παραγωγής των μικρών αγροτικών-χειροτεχνικών κομμούνων που είναι τόσο πολύτιμες για την ελευθεριακή παράδοση. Αλλά αυτό που προέχει κατ' αυτόν δεν είναι να μετατραπεί το γενικό εκλογικό δικαίωμα σε απλό μέσο επικύρωσης μιας προκαθορισμένης διατομικής αρμονίας, αλλά να καταδειχθεί ότι το γενικό εκλογικό δικαίωμα, όταν παρεμβάλλεται σε όλα τα επίπεδα των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών της λαϊκής αυτοδιακυβέρνησης, ως εργαλείο πάλης ενάντια στον «ιεραρχικό διορισμό των υπαλλήλων», είναι το καλύτερο μέσο για τη *διόρθωση των λαθών που διαπράττονται*. Παραφράζοντας τον Ρουσσώ, αλλά σε αντίθετη κατεύθυνση, θα λέγαμε ότι η βούληση της Κομμούνας δεν είναι πάντα ορθή, αλλά μπορεί να διορθώνεται.

Συμπέρασμα

Ορισμένα σημεία εν είδει συμπεράσματος: είναι γενικά αποδεκτό ότι η παρισινή Κομμούνα σηματοδοτεί μια αποφασιστική στροφή, με σαφέστατο πολιτικό πρόσημο, για το εργατικό κίνημα, στροφή που αναδεικνύεται με τη διάλυση της Πρώτης Διεθνούς και τη δημιουργία ισχυρών εθνικών εργατικών κομμάτων. Ο Γκράμσι ήταν πεπεισμένος ότι η περίοδος που εγκαινιάστηκε με την Κομμούνα οδηγεί τον Μαρξ να εγκαταλείψει το σχήμα της «διαφ-

κούς επανάστασης», το οποίο είναι ακατάλληλο στην εποχή της μαζικής πολιτικής, της επέκτασης του δικαιώματος ψηφοφορίας και της εδραίωσης των σύγχρονων αντιπροσωπευτικών κρατών, τα οποία προέκυψαν από τις «επαναστάσεις απ' τα πάνω» των ετών 1850-1860. Δίχως να μπορούμε στην ουσία της συζήτησης –που είναι τρομερά περίπλοκη– για την εξέλιξη του ύστερου Ένγκελς, προσπάθησα να επισημάνω ότι, τουλάχιστον για τον Μαρξ, τα πράγματα παρουσιάζονταν κάπως διαφορετικά. Δηλαδή, όχι ως εγκατάλειψη της διαρκούς επανάστασης αλλά μάλλον ως συνέχιση μιας διορθωτικής εργασίας του συγκεκριμένου σχήματος που προέκυψε την περίοδο του 1848, μες στη φωτιά των γεγονότων. Επιχείρησα να αναδείξω την παραγωγικότητα και τον καινοτόμο χαρακτήρα αυτής της εργασίας. Πώς θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ακριβέστερα αυτή τη διαλεκτική συνέχειας και ρήξης;

Ας σημειώσουμε εν πρώτοις πως τίποτα δεν πιστοποιεί, τόσο στον *Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία* όσο και στα μετέπειτα κείμενα, ότι εγκαταλείπεται η υπόθεση του 1848, με την έννοια ακριβώς της διαρκούς διόρθωσής της. Έχουμε τη γνώμη ότι η «πολιτική στρόφη» της Πρώτης Διεθνούς και η αντιπαράθεση με τον Μπακούνιν συνεχίζουν στην ίδια γραμμή της ταξικής ανεξαρτησίας που υπήρχε στην Έκκληση του 1850 και στις πολεμικές με τα αντιπολιτικά ρεύματα στους κόλπους της Αίγκας των κομμουνιστών και του γερμανικού επαναστατικού κινήματος εκείνης της περιόδου. Η *Κριτική του προγράμματος της Γκότα* εκθειάζει εκ νέου τη δικτατορία του προλεταριάτου, φέροντας την ηγεσία της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας αντιμέτωπη με το φάντασμα του 1848 που ματαίως προσπαθούσε να ξεορκίσει. Με ακόμη πιο εύλωτο τρόπο, η επανέκδοση στα γερμανικά του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* το 1872 (γεγονός με σημασία καθώς πρόκειται για δημόσιο κείμενο που διαδόθηκε ευρέως και έφερε τις υπογραφές του Μαρξ και του Ένγκελς, κάτι που δεν ισχύει για κανένα απ' τα προαναφερθέντα κείμενα) δεν αναφέρει στον πρόλογό του, πέραν της εμφανούς απάλειψης του μεταβατικού προγράμματος των δέκα σημείων (που απέρριψε από εμπειρικές εκτιμήσεις) και ορισμένων άλλων ξεπερασμένων πλέον χωρίων, παρά *μία μόνο* θεωρητικά αξιοσημείωτη διόρθωση: αυτήν ακριβώς που αφορά την καταστροφή της κρατικής μηχανής απ' το προλεταριάτο, με ρητή αναφορά στην Κομμούνα και με παραπομπή στο κείμενο του *Εμφύλιου πολέμου στη Γαλλία*.

Με βάση αυτά τα τρία στοιχεία θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι, αν όντως υπάρχει αναθεώρηση, περισσότερο ριζοσπαστικοποιεί παρά εγκαταλείπει το σχήμα του 1848. Αλλά μια τέτοια εκτίμηση θα ήταν μονόπλευρη. Διότι αν είναι αλήθεια πως η διορθωτική εργασία συνεχίζεται, από την άλλη ο Μαρξ δεν θα διατυπώσει ξανά μια ολοκληρωμένη υπόθεση, θεωρητικού και στρατηγικού χαρακτήρα, ανάλογη με την υπόθεση του 1848, ανεξαρτήτως των αδαφειών και των τυφλών σημείων της. Η μετατόπιση αυτή αντιστοιχεί επιπλέον στη νέα θέση των Μαρξ και Ένγκελς ύστερα από την ήττα και αρκετές δεκαετίες εξορίας στο Λονδίνο. Η συγκεκριμένη κατάσταση χαρακτηρίζεται εξάλλου από ένα παρόδοξο, διότι αν ο Μαρξ κατακτά μια ευρεία φήμη, «μιντιακού» θα λέγαμε σήμερα χαρακτήρα, στη φούρια της παρισινής Κομμούνας, ως αποτέλεσμα του αναμφισβήτητου ρόλου του στην Πρώτη Διεθνή, αυτή η φήμη παρεμβαίνει σε μια στιγμή όπου έχει πάψει από καιρό να είναι καθοδηγητής μιας οργάνωσης ή ενός οργανωμένου ρεύματος, για να μετατραπεί σε θεωρητική και ηθική αυθεντία στους κόλπους του σοσιαλιστικού κινήματος που αναπτύσσεται μαζικά σε εθνικά πλαίσια.

Οφείλουμε κατά συνέπεια να παραδεχτούμε ότι η πολιτική θεωρία του Μαρξ χαρακτηρίζεται από μια «άνιση ανάπτυξη», σύμφωνα με μια έκφραση που έχει προτείνει εδώ και καιρό ο Αντρέ Τοζέλ. Στα πλαίσια αυτής της ανάπτυξης, το πιο αδύναμο στοιχείο φαίνεται να είναι η στρατηγική υπόθεση, και αυτό έπαιξε αναμφίβολα πολύ σημαντικό ρόλο στις προσπάθειες του ύστερου Ένγκελς. Είναι αλήθεια εξάλλου ότι η παρισινή Κομμούνια, που περισσότερο σηματοδοτούσε το τέλος ενός κύκλου παρά την απαρχή ενός νέου, δεν προσέφερε πολλά στη διάσταση της στρατηγικής, όπως δηλώνει ξεκάθαρα ο Μαρξ σε μια διάσημη επιστολή του προς τον Φ. Ντομέλα Νιόβενχους (22/2/1881), η οποία παρερμηνείθηκε πολλές φορές. Αλλά η ορθολογικότητα της επαναστατικής πολιτικής δεν περιορίζεται στη στρατηγική δράση, ιδιαιτέρως δε αν αυτή νοείται ως μια εργαλειώδη δραστηριότητα που στοχεύει στην κατάληψη της εξουσίας από έναν παράγοντα που γνωρίζει εξ αρχής τους κανόνες του παιχνιδιού. Αφορά τον μετασχηματισμό αυτών των ιδίων των κανόνων, ή, με άλλα λόγια, διανοίγει νέες δυνατότητες, οι οποίες εξάγονται απ' την αφόρητη πραγματικότητα μιας συγκεκριμένης κατάστασης. Με αυτήν ακριβώς την έννοια έχω τη γνώμη ότι η επαναστατική πολιτική μετέχει στη σύγχρονη πραγματικότητα και ότι η διανοητική εργασία του Μαρξ για μια απ' τις πλέον οδυνηρές ήττες του κινήματός μας, έχει πάντα κάτι νέο να μας προσφέρει.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Τάσος Μπέτζελος

